

CEHÂLETÜ'R-RÂVÎ VE İLGİLİ TERİMLER

Ahmed YÜCEL*

Hadis uydurma faaliyetlerine karşı alınan tedbirlerin en önemlilerinden biri isnad sistemidir. İsnad veya sened, bir haberi rivayet eden kişiler topluluğundan teşekkül eder. Hadisin sonraki nesillere aslına uygun olarak intikalini engelleyen uydurma faaliyetleri, râvilerin kimliklerinin tesbitini ve ehliyetlerinin araştırılmasını gerekli kılmıştı. Muhaddisler yaptıkları araştırma sonucu, râvilerin gerek kimlikleri itibariyle durumlarını gerekse hadis rivayetine ehil olup-olmadıklarını geliştirdikleri terimlerle ifade etmişlerdir. Bu çalışmada münekkid muhaddislerin hadisin sıhhatini tesbitte râviyi ölçü almaları ile hadis rivayetiyle tanınmayan râvileri ifade etmek üzere kullandıkları terimlerin önemlilerinden biri incelenecektir.

I. HADİSLERİN SİHHATİNİ TESBİTTE RÂVINİN ÖNEMİ

İmam Şâfiî'nin (v. 204/819): "hadislerin az bir kısmı hariç¹ çoğunun doğruluğu (sıhhati) rivayet edenin (râvinin) doğruluğu ile bilinir"² şeklindeki açıklaması ilk dönemlerde hadisin sıhhatini tesbitte öncelikle râvinin esas alındığını göstermektedir³. Muhaddisler râvilerinden biri veya birkaçı hadis rivayetine ehil değilse sıhhat için gerekli görülen diğer şartlara bakmaksızın hadisin sahih olmadığı hükmünü vermişlerdir. Hadisin sahih sayılması için gerekli olan ittisal, şâz ve muallel olmamak şartları, râvilerin "adâlet

* Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi

1 Beyhakî (v. 458/1063) "bazı hadislerin râvinin doğruluğu ile bilinmeyeceği" şeklinde Şâfiî'nin yaptığı istisnayı "zira doğru râvi bazan hadisi hatalı yazmak, zayıf hadisi sahih isnadla rivayet etmek, hadislerin birini diğerine karıştırmak gibi yanlışlar yapabilir, bu durumu da sadece ehil olanlar bilebilir" (bkz. Beyhakî, I, 139-140) demek suretiyle açıklamıştır.)

2 Şâfiî, s. 399; Beyhakî, I, 139-140.

3 Hadisin sıhhatini tesbitte başlangıçtan beri öncelikle râvinin esas alındığına dair rivayetler için bkz. Beyhakî, I, 139-149. Ayrıca İbn Ebî Hâtim'in konuyla ilgili açıklaması için bkz. İbn Ebî Hâtim, I, 2.

ve zabt" bakımından güvenilirliklerini tesbiten sonra araştırılmıştır. Nitekim sahih hadisin tarifinde de bu önceliğe uyulduğu görülmektedir.

Kaynakların verdiği bilgiler, hadisin ilk dönemlerden itibaren ilim ile uğraştığı bilinenlerden alındığını, ayrıca sıhhatini tesbit amacıyla ehline arz edildiğini ve bunların uyulması zorunlu prensipler olarak benimsendiğini göstermektedir. Nitekim meşhur muhaddislerden Süleyman b. Mûsâ (v. 119/737) Hicaz'dan Zührî ve Ata, Şam'dan Mekhul, Irak'tan Hasan-ı Basrî, Yemen'den ise Tavus'tan gelen hadisleri aldıklarını bunlar vasıtasıyla gelmeyenleri kabul etmediklerini söylemiştir⁴. Sözü edilen muhaddislerin bölgelerinde hadis âlimi olarak tanındıkları bilinmektedir. Abdullah b. Avn'ın (v. 151/768) "biz bu ilmi sadece hadis ilmiyle uğraştığı bilinenlerden tanınanlardan yazardık"⁵ şeklinde açıklaması, yine Abdullah b. Avn ile Abdurrahman b. Yezîd b. Cabir'in (v. 153/770) "bu ilim hadisçi olarak tanınmayanlardan alınmaz"⁶ şeklindeki sözleri, Şu'be'nin (v. 160/776) "hadisi bu ilmin meşhurlarından alın"⁷ tavsiyesi ve İbn Maîn'in (v. 233/837) râvinin hadis talebiyle tanınmasının rivayetin kabulü için şart olduğunu söylemesi⁸ hadisin bizzat bu ilmin ehlinden alınmasının muhaddisler tarafından önemli bir prensip olarak kabul edildiğini göstermektedir. İmam Şâfiî'nin "Muhammed b. Sîrîn, İbrahim en-Nehâf ve tâbîinden birçok muhaddis, hadisi sadece tanınanlardan alıyorlardı, buna aykırı hareket edeni de bilmiyorum"⁹ şeklindeki açıklaması da bu durumu teyit etmektedir¹⁰.

İ Evzâî'nin (v. 157/773) "biz hadis dinlerdik sonra da hadis ashabına arz ederdik. Onların onayladığını alır, kabul etmediklerini ise terkederdik"¹¹ şeklinde verdiği haber, muhaddislerin hadis almak için bu ilimle uğraşanları tercih etmekle yetinmediklerini ayrıca elde ettikleri bu malzemeleri bir hadis otoritesinin onayından da geçirdiklerini göstermektedir.)

Hadislerin bu ilimle uğraştığı bilinenlerden alınması prensibi, bu özelliğe sahip olan ve olmayan râvileri ifade etmek üzere farklı terimlerin kullanılmasını gerektirmiştir.

4 Ebû Zür'a, I, 315; Fesevî, II, 404-410.

5 Rânehürmüzi, s. 405.

6 İbn Ebî Hâtim, II, 28; Hatib, *el-Cami*, I, 126; İbn Abdilberr, I, 45; Zehebî, *Siyer*, VII, 77.

7 İbn Ebî Hâtim, II, 28; İbn Şahin, s. 165; Sem'ânî, s. 58.

8 Rânehürmüzi, s. 406; Hatib, *el-Kifâye*, s. 127; *el-Cami*, I, 128.

9 Rânehürmüzi, s. 405; İbn Receb, I, 347.

10 İbrahim en-Nehâf de dahil hadis imamlarından mechul râvilerden rivayette bulunmayanların çok az olduğuna dair Ali b. Medini'den (v. 234/838) nakledilen haber (Mizzî, XXXII, 91; İmdadulhak, s. 594) İmam Şâfiî'nin yukarıda verdiği bilgiyle çelişir görünmektedir. Ancak hadis imamlarının hadis rivayetiyle tanınanlardan rivayet etmeyi genel prensip olarak benimsedikleri dikkate alırsa, mechul râvilerden rivayette bulunmalarının istisnaı olduğu anlaşılır. Ayrıca muhaddislere göre mechul râviden rivayette bulunan hadiste imam da olsa bu nevi rivayetleri sahih değildir.

11 Ebû Zür'a, II, 722; İbn Ebî Hâtim, II, 21.

Aşağıda râvinin hadisçilikle tanınıp tanınmadığını ifade etmek üzere kullanılan terimler incelenecektir.

II. CEHÂLETÜ'R-RÂVÎ ve BU DURUMU İFADE EDEN TERİMLER

Hadisin sahih olabilmesi için ricalinin adalet ve zabt yönüyle tanınmasını şart koşan muhaddisler, ilk dönemlerden itibaren râvilerin bu özelliğini ifade etmek amacıyla yaygın olarak bilinen ta'dil lafızlarının yanında "ma'rûf"¹² ve "meşhûr"¹³ tabirlerini de kullanmışlardır¹⁴. Râvinin gerek şahsı (hüviyeti, kimliği) gerekse vasfı itibariyle tanınmaması değişik terimlerle ifade edilmiş olmakla beraber, bu amaçla yaygın olarak "mechul" terimi kullanılmıştır. Bu itibarla burada önce bu istulâh ele alınacak, daha sonra râvinin cehâletine tanınmamasına delalet eden diğer tabirler incelenecektir.

A. MECHÛL

Râvinin hadis talebi ve rivayetiyle tanınmadığına delâlet etmek üzere yaygın olarak kullanılan "mechûl" teriminin, lûgat ve terim anlamı, ortaya çıkışı, farklı kullanımı ile ilgili görüşler, isnâdın vasfı olarak zikredilmesi açısından ayrı başlıklar altında tetkik edilecektir.

1. Lûgat ve Terim Anlamı

Mechûl, C-H-L kökünden ism-i mef'ûl olup, bilinmeyen anlamına gelmektedir¹⁵. Hadis istulâhında da bu mânaya uygun olarak "hadisle meşgul olmayan, hadis öğrenim ve öğretimiyle tanınmayan, fazla hadis rivayet etmeyen ve bundan dolayı da hadisçiler arasında bilinmeyen kimse" anlamına gelmektedir¹⁶.

Râvinin mechûl olması demek, tarifinden de anlaşıldığı gibi hadis âlimleri tarafından tanınmamasıdır. Bu ise genellikle kendisinden sadece bir kişinin rivayet etmesi sebebiyledir¹⁷. Ancak kendisinden sadece bir kişi rivayette bulunduğu halde mechûl kabul edilmeyen râviler olduğu gibi, birçok kimsenin rivayette bulunduğu râvilerin mechûl olarak tavsif edildiğine de burada işaret etmeliyiz. Nitekim Yahya b. Maîn'e râviden kaç kişi rivayette bulunursa mechûl olmaktan kurtulur? diye sorulduğunda "İbn Sîrîn ve Şa'bî gibi

12 Misal için bkz. İbn Ebî Hâtim, II, 32; Müslim (Mukaddime), I, 25; Zehebî, *Siyer*, VIII, 320.

13 Misal için bkz. İbn Şahin, s. 165.

14 Râvî hakkında "mechûl"ün zıd anlamı olarak kullanılan "ma'rûf" ve "meşhûr" daha sonraki (hicrî ikinci üçüncü asırlar) dönemlerde de kullanılmıştır. Misal için bkz. İbn Ebî Hâtim, III, 180; IV, 12; V, 378, 395-396.

15 İbn Manzûr, "c-h-l" md.

16 Hatîb, *el-Kifâye*, s. 111, 149; İbnü's-Salâh, s. 112-113; Koçyiğit, s. 260; İkrâmullah, s. 290-292.

17 Hatîb, *el-Kifâye*, s. 111.

muhaddisler rivayet etmekle¹⁸ şeklinde cevap vermiştir. Ali b. el-Medinî¹⁹, Ahmed b. Hanbel²⁰ râvinin mechûl kabul edilip edilmemesinde sadece kendisinden rivayette bulunanların çokluğuna bakmamışlar, rivayet ettiği hadisin sayısı ile muhaddisler arasındaki şöhretini de esas almışlardır. Şu halde Muhammed b. Yahya ez-Zühli²¹ (v. 258/872) hariç ilk üç asır muhaddislerinin râvinin cehâletini tesbitte kendisinden rivayette bulunanların sayısını esas almadıklarını, muhaddisler arasındaki şöhreti ile kendisinden güvenilir râvilerin rivayette bulunmasına dikkat ettiklerini söylemek mümkündür.

2. Ortaya Çıkışı

Mechûlün ilk defa ne zaman ve kim tarafından kullanıldığını kesin olarak söylemek mümkün olmamakla birlikte, kaynaklarda söz konusu tabiri Ebû Hanife'nin (v. 150/767) râvinin vasfı olarak zikrettiği nakledilmektedir²². Ebû Hanife'nin kullanımından hareketle sözü edilen terimin hicrî ikinci asrın ilk yarısından itibaren kullanılmaya başlandığı, Şâfiî'den (v. 204/819) sonra da bu kullanımın yaygınlaştığı söylenebilir²³.

3. Kısımları

Tesbit edilebildiği kadarıyla ilk üç asırda râvinin gerek zat (kimliği) gerekse vasfı (adalet-zabt durumu) itibarıyla tanınmadığını ifade etmek üzere sadece mechûl terimi kullanılmaktaydı. Daha sonraki dönemlerde ise râvinin zatının ve vasfının bilinmediği farklı terimlerle ifade edilmiştir.

“Mechûlu'l-ayn”²⁴ râvinin zatının, “mechûlu'l-hal” veya “mestûr”²⁵ ile “mechûlu'l-adâle”²⁶ ise vasfının²⁷ bilinmediğini ifade etmek üzere kullanılan farklı terimlerdir.

18 İbn Receb, I, 81.

19 Ali b. el-Medinî'nin râvinin cehâletini tesbitte rivayet ettiği hadis sayısı ile muhaddisler arasındaki tanınmışlığını esas aldığına dair bkz. İbn Receb, I, 82-84.

20 Ahmed b. Hanbel'in kendisinden birçok kimse rivayette bulunmasına rağmen Abdurrahman b. Va'le hakkında “mechûl” demesi, Halid b. Sümejr hakkında ise “el-Esved b. Şeyban'dan başka kendisinden rivayet edenini bilmiyorum ancak hasenü'l-hadistir, bana göre hadisi sahihtir” şeklindeki açıklaması râvinin cehâleti ile muhaddisler tarafından tanınmamasını kastettiğini göstermektedir. Bkz. İbn Receb, I, 84.

21 Muteahhir muhaddislerin de benimsediği Muhammed b. Yahya ez-Zühli'nin görüşüne göre râvinin cehâletini tesbitte rivayette bulunan râvi sayısı esas olup, kendisinden sadece tek kişinin rivayette bulunduğu râvi “mechul” kabul edilmekte iki veya daha fazla kimse rivayette bulunursa, cehâlet ortadan kalkmaktadır. Bkz. İbn Receb, I, 82.

22 Ebû Hanife'nin, Ebû Ayyaş Zeyd b. Ayyaş hakkında “mechûl” tabirini kullandığına dair bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 424.

23 Şâfiî'nin söz konusu tabiri kullanımı için bkz. Şâfiî, s. 139.

24 Eğer râvinin ismi zikredilir, yalnız bir râvi de ondan rivayetinde tek kalırsa, bu şahsa “mechûlu'l-ayn” denmektedir (bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 24).

25 Genelde tevsik edilmeyen râviler hakkında kullanılan “mestûr” tabirini Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdat* isimli eserinde (bkz. Hatîb, *Tarihu Bağdat*, I, 413; II, 149, 212-218, 242, 406; III, 154; Ebû'l-Hasan,

4. İsnadın Vasfı Olarak Kullanılışı

Mechûl tabiri çoğunlukla râvinin vasfı olarak zikredilmekle birlikte isnâdla ilgili olarak da kullanılmıştır. “اسناد مجهول”, “اسناده مجهول” veya “اسناد ليس بالمشهور”²⁸ şeklinde kullanıldığında “isnadında mechûl bir veya birkaç râvî var” anlamına gelmektedir. Nitekim Ali b. el-Medinî'ye “kişiyi hanımını niçin dövdüğü sorulmaz” hadisi sorulduğunda “isnadı mechûldür, isnadında Davud b. Abdullah el-Evdî vardır ki ondan Abdurrahman b. el-Müstemlî'den başka rivayette bulunanı bilmiyorum”²⁹ şeklinde cevap vermek suretiyle isnadda bir râvinin mechûl olduğunu ifade etmiştir. Aynı soruya Ebû Hâtim de “isnadı bilinmemektedir, râvileri mechûldür”³⁰ demiştir ki bu durumda isnadda birkaç mechûl râvinin olduğu anlaşılmaktadır³¹.

5. Ebû Hâtim'in Kullanışı

Ebû Hâtim'in (v. 277/890) bu tabiri “cehâletü'l-vasf” anlamında kullandığı görüşü ile sahebe hakkındaki kullanımını burada incelemek yerinde olacaktır.

a. Cehâletü'l-vasf anlamında kullanışı

Ebü'l-Hasenat Abdulhay el-Leknevî (v. 1304/1889) ve Zafer Ahmed et-Tehanevî Ebû Hâtim'in mechulü cehâletü'l-vasf anlamında kullandığına dikkat çekmişlerdir³². Ancak Ebû Hâtim'in mechul diye tavsif ettiği birçok râvî hakkında hem cerh hem de ta'dil lafzı kullandığına bakılırsa bu görüşün hatalı olduğu anlaşılır. Burada mechul râviler hakkında cerh veya ta'dil lafzı kullanmak suretiyle vasıflarına da işaret ettiğine dair birkaç misal verip Ebû Hâtim'in bu nevi kullanışlarına dikkat çekmekle yetineceğiz.

s. 279) istisnaî olarak sika, saduk... gibi ta'dil lafızlarıyla tavsif ettiği râviler hakkında da kullanmıştır.

26 Mechûlü'l-ayn olan kimseden iki veya daha fazla kimse rivayet eder fakat tevsik edilmezse bu şahsa mechûlü'l-hal denir; bu aynı zamanda mesturdur. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 24. “Mechûlü'l-adâle”nin de aynı anlamda olduğuna dair bkz. Koçyiğit, s. 261.

27 İbnu'l-Kattân el-Fâsî (v. 628/1230) râvinin bilinmediğini ifade etmek üzere لم تثبت عدالته (adaleti sâbit olmamıştır), لا يعرف له حاله (hâli bilinmemektedir), حاله مجهول (hâli mechuldür) tabirlerini de (bkz. Ebü'l-Hasen, s. 294-295) kullanmıştır. Ancak İbnu'l-Kattân'ın râvilerin cehaleti hakkında verdiği hükümleri Zehebî tenkit etmiştir (bkz. *Mizân*, I, 556).

28 Bkz. Buhârî, *et-Tarihü'l-Kebir*, II, 237.

29 İbnu'l-Medinî, *İlel*, s. 115-116.

30 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 251-252.

31 Söz konusu tabirin isnad hakkında kullanımına misal için bkz. İbnu'l-Medinî, *İlel*, s. 116; Buhârî, I, 345; II, 140, 147, 149; III, 64.

32 Leknevî, s. 229-230; Tehânevî, s. 265.

Ebû Hâtim Hıdaş b. Muhacir “mechuldür, müstakîmdir”³³, Muhammed b. el-Haccac el-Becelî “mechûldür, leyyinü'l-hadistir”³⁴, Dinar b. Ömer “sikadır fakat meşhur değildir”³⁵, Said b. Muhammed ez-Zührî “hadisi müstakîmdir, sadece bir hadis rivayet etmiştir, meşhur değildir”³⁶ demek suretiyle adı geçen râvilerin mechûl olduklarını fakat ta'dil lafızlarını zikretmek suretiyle güvenilir olduklarını da açıklamıştır³⁷. Ebû Hâtim birçok râvi hakkında mechûlü cerh lafızlarıyla birlikte zikretmek suretiyle de söz konusu râvilerin güvenilir olmadıklarını ifade etmiştir³⁸. Ayrıca Ebû Hâtim'in mechûl diye tavsif ettiği râvilerin çoğunlukla kendisinden sadece bir kişinin rivayette bulunduğu kimseler olduğuna burada dikkat çekme-liyiz³⁹.

Yukarıdaki misallerde de görüldüğü gibi Ebû Hâtim'in mechûl ile birlikte râvinin vasfını bildiren cerh veya ta'dil lafızlarını kullanması, çoğunlukla kendisinden sadece bir kişni rivayette bulunduğu râvileri mechûl diye tavsif etmesi; onun söz konusu terimi “cehâletü'l-ayn” anlamında kullandığını da göstermektedir. Ancak hemen ifade edelim ki bu durum Ebû Hâtim'in sözü edilen terimi cehâletü'l-vasf anlamında kullanmadığı mânasına gelmemektedir. Zira Ebû Hâtim'in kendisinden altı kişinin rivayette bulunduğu Salih b. Cübeyr⁴⁰, dörder kişinin rivayette bulunduğu Davud b. Yezîd es-Sekafî⁴¹ ile 'Abdurrahim b. Kerdem⁴² hakkında kullandığı mechûl tabirinin cehâletü'l-vasfa delalet ettiği açıktır.

b. Sahabe hakkında kullanışı

Ebû Hâtim hadis rivayetiyle tanınmayan sahabiler hakkında, لم يرو عنه حديث (on-dan hadis rivayet edilmemiştir)⁴³, لا اعلم روى عنه⁴⁴ veya لا اعلم يروى عنه⁴⁵ (ondan rivayet edildiğini bilmiyorum), لا تعرف له رواية (rivayette bulunduğu bilinmemektedir)⁴⁶, لا اعرفه

33 İbn Ebî Hâtim, III, 391.

34 İbn Ebî Hâtim, VII, 235.

35 İbn Ebî Hâtim, III, 430.

36 İbn Ebî Hâtim, 58.

37 Ebû Hâtim'in mechûl ile birlikte ta'dil lafızlarını kullandığı için ayrıca bkz. İbn Ebî Hâtim, III, 391; IV, 8, 127; VII, 235; VIII, 265; IX, 174.

38 Misal için bkz. İbn Ebî Hâtim, II, 298, 384; III, 37, 53, 143, 350, 393; IV, 17-18, 19, 102, 367.

39 Misal için bkz. İbn Ebî Hâtim, II, 287, 288; III, 85-86, 87, 89, 93, 105; IV, 37, 49, 57; VIII, 248, 267, 269, 272, 284, 298, 326, 328, 342, 351, 392, 399.

40 İbn Ebî Hâtim, IV, 397.

41 A.g.e., III, 428.

42 A.g.e., V, 399; Zehebî, cemaatin Abdurrahîm b. Kerdem'den kalabalık bir grubun rivayette bulunduğunu zikretmektedir (bkz. Zehebî, *Mizân*, II, 606).

43 Ebû Hâtim, sahabeden Suraka b. Amr b. Atıyye (bkz. İbn Ebî Hâtim, IV, 308) ve Salit b. Süfyan (IV, 286) hakkında kullanmıştır.

44 İbn Ebî Hâtim, IV, 319, 320, 321.

45 İbn Ebî Hâtim, IV, 320.

46 İbn Ebî Hâtim, IV, 421.

(onu bilmiyorum)⁴⁷ ve روى حديثا واحدا وليس بذلك المشهور (bir hadis rivayet etmiştir, hadis rivayetiyle tanınmamaktadır)⁴⁸, لا يروى عنه الحديث (ondan hadis rivayet edilmemiştir)⁴⁹ şeklindeki açıklamalarıyla ifade ettiği gibi mechûl tabirini de kullanmıştır⁵⁰.

Ebû Hâtim'in sahabe hakkında kullandığı mechûl tabiri ile cehâletü'l-vasfı kastetmediği, söz konusu sahabenin hadis rivayetiyle tanınmadığını ifade ettiği anlaşılmaktadır. İbn Hacer (v. 852/1448) bu duruma dikkat çekerek: "Ebû Hâtim sahabeden bazıları hakkında mechûl tabirini kullanmıştır, ancak bununla o, cehâletü'l-vasfı değil, tâbiûn imamlarının kendilerinden rivayette bulunmadığını kastetmiştir⁵¹ demektedir⁵².

B. RÂVİNİN MECHÛL OLDUĞUNU İFADE EDEN DİĞER TERİMLER

Râvinin muhaddisler arasında tanınmadığı genellikle mechûl⁵³ tabiri ile ifade edilmekle birlikte, bu özelliği bildirmek üzere başka terimlerin de kullanıldığı olmuştur. Bunlardan bir kısmı muhaddisin râviyi sadece kendisinin tanımadığını gösterirken diğerleri de râvinin genelde bilinmediğini delâlet etmektedir.

1. Muhaddisin Râviyi Tanınmadığını İfade Eden Terimler

Muhaddislerin kullandığı لا اعرفه (onu bilmiyorum)⁵⁴, لا افهمه (onu anlamıyorum)⁵⁵, لا نفهم من هذا (kim olduğunu bilmiyoruz)⁵⁶, لا ادري من هو (kim olduğunu bilmiyorum)⁵⁷, ليس لي به علم (onunla ilgili herhangi bir haber bana ulaşmadı)⁶⁰, لا اعلم احدا روى عنه الا فلان (kim olduğunu bilmiyorum)⁵⁸ veya لا اعلم لي به (onunla ilgili herhangi bir haber bana ulaşmadı)⁶¹ veya

47 Ebû Hâtim, Sahabeden Ruh b. Seyyar el-Kelbî hakkında kullanmıştır (bkz. İbn Ebî Hâtim, III, 494).

48 Misal için bkz. İbn Ebî Hâtim, V, 152; VIII, 425.

49 İbn Ebî Hâtim, III, 480.

50 İbn Hacer, Ebû Hâtim'in birçok sahabe hakkında mechûl tabirini kullandığını açıklamıştır (bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 357; *Lisan*, VI, 13) açıklamıştır. Ebû Hâtim'in sahabeden Halide b. Kays el-Ensârî hakkındaki kullanımı misal olarak zikredilebilir (bkz. İbn Ebî Hâtim, III, 400-401).

51 Bkz. İbn Hacer, *Lisan*, VI, 13; Ebû'l-Hasen, s. 292, 438.

52 Ebû Hâtim'in sahabeden Mes'ud b. er-Rebi' hakkındaki (bkz. İbn Ebî Hâtim, VIII, 283) şeklindeki kullanımı ile diğer râviler hakkında mechûlün yanında aynı zamanda cerh veya ta'dîl lafzı da zikrettiği halde, sahabeye ilgili böyle bir durumun söz konusu olmaması da bu görüşü teyid etmektedir.

53 Burada özellikle ilk üç asırda muhaddislerin mechûl terimi ile genellikle mechûlü'l-aynı kastettiklerini hatırlatmalıyız (bkz. İkrāmullah, s. 592, 594, 596, 600).

54 Misal için bkz. İbn Maîn, II, 47; IV, 206; İbn Ebî Hâtim, II, 240, 251, 254, 398; III, 96, 111; VIII, 378; IX, 114.

55 Bkz. İbn Ebî Hâtim, VIII, 47.

56 Bkz. İbn Ebî Hâtim, VII, 216; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 86.

57 Bkz. İbn Ebî Hâtim, III, 96; IV, 220; VII, 42.

58 Bkz. İbnü'l-Cüneyd, s. 151, 410; İbn Ebî Hâtim, III, 571.

59 Bkz. İbn Ebî Hâtim, III, 160.

60 Bkz. İbn Ebî Hâtim, VIII, 56.

61 Bkz. İbn Ebî Hâtim, III, 111, 171, 195; VI, 187; Fesevî, II, 473.

62 (ondan falanın dışında başka birinin rivayette bulunduğunu bilmeyorum), لا اعلم احد اروي عنه غيره (durumunu bilmeyorum)⁶³, ليس يروى عنه غيره (başkası ondan rivayette bulunmamıştır)⁶⁴, انا لا تحفظ عنه الا هذا الحديث (ondan bu hadisten başkasını bilmemekteyiz)⁶⁵ gibi terimler kullananın râviyi tanımadığını ifade etmek içindir.

İbn Ebî Hâtîm⁶⁶ (v. 327/930) ve Zehebî'nin⁶⁷ de (v. 748/1347) söyledikleri gibi yukarıdaki tabirleri, rical hakkında otorite olarak bilinen Yahya b. Maîn (v. 233/847), Ali b. el-Medîni (v. 234/848), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Ebû Zür'a er-Razî (v. 264/878), Ebû Hâtîm er-Razî (v. 277/890) gibi münekkidler kullanmışsa bu râvinin genelde tanınmadığını, dolayısıyla mechûl olduğunu ifade etmiş olurlar. Bu konuda dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da rical hakkında otorite olmayan muhaddis tarafından bilinmeyen herhangi bir râvinin başka münekkidlerce tanınmış olabileceğidir. Nitekim Suyûtî (v. 911/1505) bazı muhaddislere göre mechûl olup, diğer hadisçiler tarafından mechûl kabul edilmeyen râvileri zikretmiş ve bu gibi râvilerden dokuz tanesinin *Sahihayn*'da yer aldığını söyleyerek isimlerini saymıştır⁶⁸. Bu tesbitten hareketle bu nevi râvilerin çok olmadığını söylemek mümkün görünmektedir. Ancak az da olsa muhaddislerce ma'ruf olan bir kısım râvilerin bazı âlimler tarafından mechûl kabul edilmesi fikhî münakaşa ve ihtilaflara da sebep olabilmıştır⁶⁹.

2. Râvinin Muhaddisler Tarafından Tanınmadığını İfade Eden Terimler

Hadisçilerin kullandığı ليس بالمشهور (hadis rivayetiyle tanınmamaktadır)⁷⁰, ليس بالتأليف (hadis talebiyle tanınmamaktadır)⁷¹, لا يعرف⁷² veya ليس يعرف⁷³ (şahsı tanınmamaktadır), لم يرو عنه العلم (ondan hadis rivayet kim olduğu bilinmemektedir)⁷⁴, لا يدري من هو

62 Bkz. İbn Ebî Hâtîm, III, 195.

63 Ebû Hâtîm'in mechûl yerine kullandığı terimlerdenidir. Misal için bkz. İbn Ebî Hâtîm, II, 410, 411; III, 219.

64 Bkz. Fesevî, II, 800.

65 Beyhâkî'nin mechûl yerine kullandığı tabiridir (bkz. Necm Abdurrahman, s. 226-227).

66 İbn Ebî Hâtîm, II, 225; IX, 414.

67 Zehebî, *Mizân*, II, 27.

68 Suyûtî, I, 320.

69 Bu konudaki örnekler için bkz. Güler, s. 82, 85, 89, 103-106, 142.

70 Bkz. İbn Ebî Hâtîm, I, 326; III, 376; VI, 349.

71 Bkz. İbn Ebî Hâtîm, II, 193-194, 213, 231, 374; III, 373; VII, 62.

72 Bkz. İbn Ebî Hâtîm, III, 125, 251-252; IV, 48, 98; Fesevî, III, 141.

73 Bkz. İbn Ebî Hâtîm, III, 193-194.

74 Bkz. İbn Ebî Hâtîm, III, 114; V, 398.

edilmemiştir)⁷⁵, في جهالة⁷⁶, لا يدري حاله⁷⁷, مجهول الحال⁷⁸ gibi terimler râvinin genelde tanınmadığını ifade etmektedir.

III. RÂVİNİN MECHÛL KALMASININ SEBEPLERİ

Râvinin muhaddisler tarafından tanınmamasının, başka bir ifade ile “mechûl” kalmasının değişik sebepleri vardır. İbn Hacer râvinin mechûl kalmasının üç farklı sebebi olduğunu tesbit etmiştir. Burada İbn Hacer'in konuyla ilgili tesbitleri özetle nakledilecektir⁷⁹. Ona göre râvinin mechûl kalmasının sebepleri şunlardır:

1. Râvinin isim, künye, lakab ve meslek gibi birçok tanıtıcı sıfatları bulunup, bunlardan yalnız biriyle şöhret kazandığı halde, herhangi bir maksatla meşhur olan isimden ayrı bir adla zikredilmesi ve böylece onun başka bir şahıs olduğunun zannedilmesi mechûl kalmasına sebep olabilmektedir. Kim olduğu kesin olarak bilinmeyen bu şahsın adâlet ve zabt yönünden hali hakkında da cehâlet hasıl olmaktadır. Bu konuda, sıfatların cem' ve tefrikından hasıl olan vehimleri açıklayıcı kitaplar telif edilmiş olup, bunların en önemlisi⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî'nin *Muvaddihu evhami'l-cem' ve't-tefrik* isimli eseridir⁸¹.

Bu şekilde mechûl kalan râvilere misal olmak üzere Muhammed b. es-Sâib b. Bişr el-Kelbî gösterilebilir. Bazıları bu şahsa dedesine nisbet ederek Muhammed b. Bişr demişlerdir. Bazıları Hammad b. es-Sâib^{*} diye isimlendirmişler; bazıları künyesini Ebû'n-Nezîr, bazıları Ebû Saîd, bazıları da Ebû Hişam olarak zikretmişlerdir. Böylece şahıs tek kişi olduğu halde, bilinmeyen isim ve künyeleri sebebiyle ayrı kimseler olduğu zannedilmiştir.

2. Râvinin az hadis rivayet edenlerden olması, dolayısıyla kendisinden de az hadis alınması onun mechûl kalmasına sebep olabilmektedir⁸². Bu tür râvileri tanıtmak amacıyla

75 Bkz. İbn Ebî Hâtim, VI, 61.

76 Zehebî, Bedr b. Amr (bkz. Zehebî, *Mizân*, I, 300) ve *el-Celûm b. el-Carîd* (bkz. *a.g.e.*, I, 426) hakkında sözü edilen tabiri zikrettikten sonra kendilerinden sadece birer kişinin rivayet ettiğini söylemesi söz konusu terimi “mechûlü'l-ayn” anlamında kullandığını göstermektedir. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Ebû'l-Hasen, s. 293-294.

77 Zehebî'nin, Bedr b. Amr (bkz. Zehebî, *Mizân*, I, 300) hakkında adı geçen tabiri zikrettikten sonra kendisinden sadece oğlunun rivayette bulunduğunu söylemesi bu terimi “mechûlü'l-ayn” anlamında kullandığını göstermektedir. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Ebû'l-Hasen, s. 293.

78 Her ne kadar bu tabirin ilk bakışta râvinin vasfının bilinmediğini ifade ettiği düşünülse de Zehebî'nin söz konusu terimi Sabit b. Kays b. el-Hatib hakkında mechûlü'l-ayn anlamında kullandığı anlaşılmaktadır (bkz. Zehebî, *Mizân*, I, 369). Zira Zehebî Sabit hakkında bu tabiri zikrettikten sonra “kendisinden oğlundan başka biri rivayette bulunmamıştır” şeklinde açıklama da getirmiştir (Ayrıca bkz. Ebû'l-Hasen, s. 293-294).

79 Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 23-24.

80 Bkz. Tahhan, s. 138.

81 Eser 1378/1959 tarihinde Haydarabad'da iki cilt olarak basılmıştır.

82 Burada kendisinden rivayet edenler çok olmasına rağmen belli bir bölgenin râvilerinin rivayette bulunması sebebiyle mechûl kalanlar olduğuna da dikkat çekmeliyiz. Nitekim Ebû Hâtim'in (v.

“Vuhdân” isimli kitaplar telif edilmiştir. Vuhdân, isimleri zikredilse bile, kendilerinden yalnız bir kişinin rivayet ettiği kimselerdir. İmam Müslim’in (v. 261/875) *el-Münferidât ve'l-vuhdân*⁸³ adlı kitabı⁸⁴ bu konuda telif edilen eserlerin önemlilerindedir⁸⁵.

3. Kendisinden rivayet eden râvi tarafından ihtisar olsun diye ismi zikredilmeyen “fulan”, “şeyh”, “bir adam”, “bazıları” veya “sika olan kimse” bana haber verdi gibi ibareler kullanılması da râvinin mechûl kalmasının sebeplerindedir. Bu şekilde mübhem bırakılan râvilerle ilgili telif edilen ilk eser Ebû Muhammed Abdülğanî b. Saîd el-Ezdf el-Mısrî’nin (v. 409/1018) *el-Gavamiz ve'l-mübhemât* isimli eseridir⁸⁶. Hatîb el-Bağdâdî’nin (v. 463/1070) *el-Esmâ’ü'l-mübhebe fi’l-enbâi’l-muhkeme*’si ise bu konudaki en önemli telifidir⁸⁷.

IV. MECHÛL RÂVİNİN ve RİVAYETİNİN DEĞERİ

Mechûl cerh lafızlarından biri olarak kullanılmış⁸⁸, râvideki cehâlet de ta’n sebeplerinden⁸⁹ sayılmıştır. Muhaddislerin çoğunluğuna göre “mechûlü’l-ayn” olan râvi ve rivayeti merduttur⁹⁰. Ayrıca güvenilir râvinin mechûlden rivayeti de kabul edilmemektedir⁹¹. Ancak İbn Hacer’e (v. 852/1448) göre, mechûlü’l-ayn den teferrüd eden râvi, cerh ve ta’dilde ehil ise onun tezkiyesi, değilse bu konuda ehil başka birinin tezkiyesi ile mechûlü’l-aynın rivayeti kabul edilir; aksi halde, yani ehil bir kimse tarafından tezkiye edilmeyen mechûlü’l-ayn makbul değildir. Ona göre en doğru olan görüş de budur⁹².

277/890) verdiği bilgiye göre kendisinden Mısırlıların rivayette bulunmasına rağmen İshak b. Esîd el-Horasanî muhaddisler tarafından tanınmamış ve böylece mechûl râvilerden sayılmıştır (bkz. İbn Ebî Hâtim, II, 213).

- 83 Eser hicrî 1323 tarihinde Agra’da, Dr. Abdulgaffar Süleyman el-Bendarî ve es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl tarafından tahkik edilerek 1988 tarihinde Beyrut’ta basılmıştır.
- 84 Konuyla ilgili diğer eserler hakkında bilgi için bkz. Kettânî, s. 86.
- 85 Ayrıca bkz. Çakan, Cehalet, *DİA*, VII, 219.
- 86 Eser henüz yazma halinde olup, yazmaları Süleymaniye Kütüphanesi, Feyzullah 261/2 (144b-155b); Bağdat Evkâf 2886/1; Zahirîyye, âmm 1447 (117-127 yk.) de mevcuttur.
- 87 Eser Dr. İzzüddin Ali es-Seyyid tarafından tahkik edilerek 1413/1992 tarihinde Kahire’de basılmıştır.
- 88 Burada Ebû Hâtim’in mechûl (bkz. İbn Ebî Hâtim, III, 391, 430; IV, 8, 58, 127; VII, 235; VIII, 265; IX, 174) Hatîb el-Bağdâdî’nin ise “mestûr” (bkz. Hatîb, *Tarihu Bağdat*, I, 413; II, 149, 212, 218, 242, 406; III, 154; Ebû’l-Hasan, s. 297) ile birlikte bazı ta’dil lafızları kullandıklarına; bu durumda mechûl veya mestûrun “muhaddisler arasında hadisçi olarak tanınmamaktadır” anlamında olduğuna dikkat çekmeliyiz. Hatîb el-Bağdâdî’nin bu nevi kullanımının özellikle âbid, sâlih kimseler hakkında olması da böylesi bir anlayışı desteklemektedir (bkz. Ebû’l-Hasan, s. 297).
- 89 İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 23; Ali el-Kârî, s. 149.
- 90 Fahreddin er-Râzî, mechûl râvinin rivayetinin merdut olduğunda sahabenin de icmaı bulunduğu görüşündedir (bkz. Râzî, II, 581).
- 91 Nitekim Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve el-İclî güvenilir râvilerden Bakıyye b. Velîd (v. 197/812) hakkında “hadis ilmiyle tanınanlardan (ma’ruffn-meshûrîn) rivayeti makbûl, mechûl, râvilerden rivayetleri ise merduttur demişlerdir (bkz. İbn Ebî Hâtim, II, 435; İclî, s. 83; Zehebî, *Tezkire*, I, 289; *Siyer*, VIII, 521-522; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 474-475).
- 92 İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 24; Ali el-Kârî, s. 153; Koçyiğit, s. 262.

“Mechûlu'l-hal” durumunda olan bir râvinin rivayetleri İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre merduttur; zira rivayetin kabulü için aranan ilk şart râvisinin adâletli olmasıdır⁹³. Ancak mechûlu'l-hal veya mestûrun rivayetlerinin kabul edilebileceği görüşünde olanlar da bulunmaktadır.

İbn Hıbban (v. 354/965), hakkında cerh ya da ta'dîl hükmü verilmemiş “mechûlu'l-hal”ın rivayetinin bazı şartlarla kabul edileceği görüşündedir. Ona göre mechûlu'l-hal olan râvinin rivyeti, şeyhleri ve kendisinden rivayette bulunan kimselerin sika olmaları, ayrıca rivayet ettiği hadisin de münker olmaması şartlarıyla makbuldür⁹⁴. Kendilerinden zayıf râvilerin rivayette bulunduğu mechûl râviler ise İbn Hıbban'a göre merduttur⁹⁵.

Mechûlu'l-halin çoğunluğa göre makbul olmadığını zikreden İbnü's-Salâh (v. 643/1245), zâhiren âdil olduğu bilinen “mestûr”un rivayetinin bazı Şâfiî imamları tarafından kabul edildiğini nakleder⁹⁶.

İbn Hacer de mestûrun rivayetinin herhangi bir kayda tabi tutulmaksızın bazı kimseler tarafından kabul edildiğini, cumhurun bunu reddettiğini kaydettikten sonra kendi görüşünü, “fakat doğru olan, âdil olup olmaması ihtimalinden dolayı red veya kabul değil, hali açıkça belli oluncaya kadar beklemektir (tevakkuf)”⁹⁷ sözleriyle açıklamıştır.

Mechûlu'l-hal veya mestûrun rivayetini makbul sayanlar, râvinin âdil olması için hiçbir kimse tarafından cerh edilmediğinin bilinmesini yeterli görenlerdir⁹⁸. Ancak rivayetin kabulü için râvinin adâletini ilk şart kabul eden çoğunluğun görüşünün isabetli, İbn Hacer'in mestûr ile ilgili tevakkuf prensibini ihtiyata uygun, İbn Hıbban'ın ise bu konuda mutesâhil olduğunu söylemek mümkündür.

Muhaddislerin çoğuna göre mechûlün rivayetinin merdûd olduğunu, ancak gerek mechûlü'l-aynın gerekse mechûlü'l-halin rivayetinin başka tariklerden gelmesi veya sika râvilerin rivayetlerine muvafakat etmek suretiyle zayıf olmaktan kurtulup “hasen li-gayrihi” derecesine ulaşabileceğine işaret etmeliyiz. Nitekim Dârekutnî (v. 385/995) ehl-i ilmin mechûlü'l-ayn durumunda olan râvinin başkalarının (sika râvilerin) rivayetine muvafık merviyatının kabul edilebileceği görüşünde olduğunu⁹⁹ nakletmiştir¹⁰⁰. İbn Hacer de

93 Uğur, s. 213.

94 Sönmez, s. 29; İbn Hıbban'ın bu prensibine bağlı kalarak “Kitâbu's-sikât”ın böylesi pek çok râviyi aldığına dair bkz. İbn Hacer, *Lisân*, II, 102, 136-137, 513; III, 426; Sönmez, s. 30.

95 İbn Hıbban, II, 193.

96 İbnü's-Salâh, s. 111-112.

97 İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 24; Ali el-Kârî, s. 154-155.

98 İbnü's-Salâh, s. 112; Uğur, s. 213.

99 Dârekutnî, III, 174.

100 Mechûl râvinin başka tariklerden rivayet edilmesiyle takviye edilip “hasen li-gayrihi” derecesine ulaşan rivayetlerine misal için bkz. Murteza ez-Zeyn, s. 328-336.

mestûr veya mechûlü'l-hal olan râvinin rivayetlerinin şâz olmaması ve başkalarının (sika râviler) rivayetlerine muvafık olması şartlarıyla hasen derecesine ulaşabileceğini¹⁰¹ ifade etmiştir.

V. RÂVİNİN MECHÛL OLMAKTAN KURTULMASI

Kaynakların verdiği bilgiler hicrî üçüncü asır muhaddislerinin râvinin mechûl olmaktan kurtulmasında¹⁰² "rivayet ettiği hadis sayısı ile muhaddisler arasındaki tanınmışlığını" esas aldıklarını göstermektedir. Nitekim Yahya b. Maîn'e râviden kaç kişi rivayette bulunursa mechûl olmaktan kurtulur diye sorulduğunda "İbn Sîrîn ve Şa'bî gibi muhaddisler rivayet etmekle"¹⁰³ şeklinde cevap vermiştir. Böylece İbn Maîn, râvinin cehâletten kurtulması için kendisinden rivayette bulunanların sayısına değil, hadis ilminde otorite olmalarına dikkat çekmiştir.

Râvinin mechûl olmaktan kurtulması hususunda hicrî üçüncü asır muhaddislerinin genel görüşü bu olmakla birlikte¹⁰⁴ aynı dönem muhaddislerinden Muhammed b. Yahya ez-Zühlfî (v. 258/872) "mechûl râvinin kendisinden iki veya daha fazla kimselerin rivayette bulunmasıyla cehâletten kurtulabileceği" görüşünü benimsemiştir¹⁰⁵.

Mechûl râvinin cehâletten kurtulması konusunda daha sonraki hadis âlimlerinin ez-Zühlfî'nin görüşünü kabul ettikleri söylenebilir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî'ye göre, mechûl olan bir râvi, ilimle şöhret kazanmış iki ve daha fazla kimsenin kendisinden hadis rivayet etmesi halinde mechûl olmaktan kurtulur¹⁰⁶. Ancak bu durumda râvi sadece aynı (zâtı) itibariyle cehâletten kurtulmuş olur ve hakkında cerh ve ta'dîl herhangi bir hüküm verilmemişse "mechûlü'l-hal" olma özelliği devam eder. Bazı kimseler âdil olan kimsenin mechûlden hadis rivayet etmesini "onun hakkında herhangi bir cerh olsaydı âdil olun bilir ve açıklardı" diyerek mechûl için ta'dîl saymışlardır. Ancak ilk asırlarda güvenilir muhaddislerin bazı maksatlarla durumlarını açıklamadan zayıf ve yalancı olduklarını bildikleri râvilerden hadis rivayet etmeleri¹⁰⁷ bu görüşün yanlış olduğunu göstermektedir¹⁰⁸.

101 Bkz. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 370.

102 Bu şekilde zayıf olmaktan kurtulup hasen derecesine ulaşan hadislerle misal için bkz. Murteza ez-Zeyn, s. 347-358.

103 İbn Receb, I, 81.

104 Üçüncü asır muhaddislerinin bu konuda mechûl râviden rivayette bulunanların sayısını esas almadıkları, İbn Maîn ile aynı görüşü paylaştıklarına dair bkz. İbn Receb, I, 82-84.

105 İbn Receb, I, 82.

106 Hatîb, *el-Kifâye*, s. 111; İbnu's-Salâh, s. 113.

107 İlk asırlarda hadis imamlarının zayıf râvilerden rivayet ettiklerine dair bkz. Şâfîf, s. 377; Rânehürmüzî, s. 417, 446; Hatîb, *el-Cami*, II, 200-201, 220; İbn Receb, I, 275.

108 Koçyiğit, s. 260.

Netice olarak kendisinden iki veya daha fazla kimselerin rivayette bulunmasıyla râvî “cehâletü'l-ayn” olmaktan kurtulmakta, “cehâletü'l-vasfı” ise hakkında münekkid muhaddislerin cerh veya ta'dîl hükmü vermeleriyle ortadan kalkmaktadır.

SONUÇ

Hadisin aslına uygun olarak naklini temin amacıyla alınan en önemli tedbir isnad, râvîlerin hadis rivayetinde ehil olup olmadıklarının tesbit gayesiyle geliştirilen ilim ise “cerh ve ta'dîl” olmuştur.

Cerh ve ta'dîl imamları rivayetinin makbul olması için râvînin muhaddisler arasında tanınmasını ilk şart kabul etmişlerdir. Muhaddisler tarafından râvînin hadis rivayetiyle tanınması başlangıçtan itibaren “ma'rûf”, “meşhûr” tabirleriyle; tanınmaması ise genellikle¹⁰⁹ “mechûl” terimiyle ifade edilmiştir.

Takriben hicrî ikinci yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmaya başlayan “mechûl”, hicrî üçüncü asırda râvînin hem şahsı hem de vasfı itibarıyla tanınmadığını ifade etmek üzere yaygın olarak kullanılmıştır. Daha sonraki asırlarda râvînin kimliğinin bilinmemesi “mechûlü'l-ayn”, vasfının bilinmemesi ise “mechûlü'l-hal”, “mechûlü'l-vasf” veya “mestûr” tabirleriyle ifade edilmiştir.

Hicrî üçüncü asır münekkid muhaddislerinden Ebû Hâtim'in mechûl terimini “mechûlü'l-vasf” mânasına kullandığı söylenmişse de, onun söz konusu tabiri hem “cehâletü'l-ayn” hem de “cehâletü'l-vasf” anlamlarında kullandığı tesbit edilmiştir. Yine bu dönemde Ebû Hâtim başta olmak üzere muhaddislerin “mechûl”ü gerek sahabe gerekse diğer râvîler hakkında “hadis rivayetiyle tanınmayan kimse” anlamında kullandıkları tesbit edilmiştir.

Farklı sebeplerle mechûl kalan râvînin mechûl olmaktan kurtulması hususunda ilk dönem muhaddisleri, hadis ilminde otorite bir muhaddisin böylesi râviden rivayetini yeterli görürken, daha sonraki asırlarda en az iki kimsenin rivayette bulunması şart koşulmuştur.

Muhaddislerin çoğunluğuna göre mechûl olan râvî ve rivayeti merdûd kabul edilmişse de, İbn Hibban gibi bu konuda mütesâhil davrananlar da olmuştur.

109 Râvînin hadis rivayetiyle tanınmadığını ifade eden diğer tabirler daha önce geçmişti.

KAYNAKLAR

- Ali el-Kârî, Nureddin Ali b. Sultan, *Muhammed el-Herevî, Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, İstanbul 1327.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyn, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I-XV, Kahire 1412/1991.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî el-Cu'fî, *Kitâbu't-târîhu'l-kebîr*, I-IX, Hayrabad 1943.
- Çakan, İsmail L., "Cehalet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 219.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârekutnî*, I-IV, Beyrut, ts.
- Ebu'l-Hasen Mustafa b. İsmail, *Şifâu'l-alîl bi elfâzi ve kavâidi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, Kahire 1411/1991.
- Ebû Zûr'a, Abdurrahman b. Amr ed-Dımeşkî, *Târîhu Ebî Zûr'a*, thk. Şükrullah b. Nimetullah el-Kûcânî, Dımeşk 1980.
- Fesevî, Ebu Yusuf Ya'kub b. Süfyan, *Kitâbu'l-ma'rife ve't-târî*, thk. Ekrem Ziya el-Umerî, I-IV, Medine 1410.
- Güler, Zekeriya, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münâkaşalar ve İhtilaf Sebepleri* (Basılmamış Doktora Tezi).
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Maḥmûd et-Tahhân, I-II, Riyad 1403/1983.
- _____, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut 1395/1975.
- _____, *Târîhu Bağdad*, I-IXX, Beyrut ts.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî, *et-Temhîn limâ fi'l-muvatta mine'l-meânî ve's-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed b. Abdilkebîr el-Bekrî, I-XVIII, Matbaatü Fudâle, 1402/1982.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm Muhammed b. İdris b. el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut 1371/1952.
- İbn Hacer, Şihâbuddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, I-VII, Beyrut 1406/1986.
- _____, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rebi' b. Hadî Umeyr, I-II, Riyad 1408/1988.
- _____, *Nüzhetü'n-nazar şerhu Nuhbeti'l-fiker*, Dımeşk, ts.
- _____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Haydarabad 1325/1907.

- İbn Hibban, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâi ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed, I-III, Halep, ts.
- İbn Maîn, Yahya b. Maîn, *Kitâbu't-târih*, nşr. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, I-IV, Mekke 1399/1979.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Manzûr el-İfrîkî el-Mısrî, *Lisânu'l-arab*, I-XV, Beyrut ts.
- İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Nureddin İtr, I-II, Beyrut 1398/1978.
- İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman, *Tarihu esmâi's-sikât mimmen nukile anhümü'l-ilm*, thk. Abdülmü'tî Emin Kalacî, Beyrut 1406/1986.
- İbnü'l-Cüneyd, *Suâlâtü İbni'l-Cüneyd Ebû İshak İbrahim b. Abdillâh el-Huttelî li Ebî Zekerıyya Yahya b. Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, Medine 1408/1988.
- İbnü'l-Medinî, Ali b. Abdillâh el-Medinî, *İlelü'l-hadis ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acî, Halep 1400/1980.
- İbnü's-Salâh, Ebû Ömer Osman b. Abdırrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadis* (mukaddime), thk. Nureddin İtr, Dimeşk 1406/1986.
- İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Târîhu's-sikât*, thk. Abdülmü'tî Emir Kal'acî, Beyrut 1405/1984.
- İkrâmullah İmdâdulhak, *el-İmam Ali b. el-Medinî ve Menhecuhû fî nakdi'r-ricâl*, Beyrut 1413/1992.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâle*, İstanbul 1986.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay el-Leknevî el-Hindî, *er-Ref' ve't-tekmil fî'l-cerhi ve't-ta'dîl*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut 1407/1987.
- Mizzî, Ebu'l-Haccac Cemaluddîn Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf, I-XXXV, Beyrut 1403/1983.
- Mürteza ez-Zeyn Ahmed, *Menahicü'l-muhaddisîn fî takviyeti'l-ehadisi'l-hasene ve'd-daîfe*, Riyad 1415/1994.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim* (Mukaddime), I-III, İstanbul 1981.

Necm Abdurrahman Halef, *Mu'cemu'l-cerh ve't-ta'dîl li-ricâli's-süneni'l-kübrâ*, Riyad 1409/1989.

Râmeühürmüzî, Hasen b. Abdurrahman er-Râmeühürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâvî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut 1404/1984.

Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh*, Suudi Arabistan 1400/1980.

Sem'anî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Manshur et-Temîmî es-Sem'anî, *Edebu'l-implâ ve'l-istimplâ*, Beyrut 1401/1981.

Sönmez, Mehmet Ali, *İbnu Hibban ve Cerh-Ta'dîl Metodu*, İstanbul ts.

Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Abdülvehhab Abdüllatif, I-II, Medine 1392/1972.

Şâfî, Muhammed b. İdris eş-Şâfî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut ts.

Tahhan, Mahmud, *el-Hâfız el-Hatîb el-Bağdâdî ve eseruhû fî ulûmi'l-hadîs*, Beyrut 1981.

Tehânevî, Zafer Ahmed, *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrut 1392/1972.

Uğur Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.

Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz et-Türkmânî ez-Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I-IV, Beyrut 1382/1963.

_____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXIII, Beyrut 1406/1986.

_____, *Tezkiretü'l-huffâz*, I-V, Beyrut, ts.